

blishment, hvor sidstnævnte som bevis for modstandsbevægelsens politiske umodenhed og uduelighed anførte, at den ikke kunne kontrollere sine voldelige og udemokratiske tilbøjeligheder.

Det er nok tvivlsomt, om tyskerpigerne i den forbindelse spillede den store rolle. I partipressens kampagner mod modstandsbevægelsen i sommeren 1945 fæstnede den sig primært ved modstandsbevægelsens bevæbnede besættelser af fængsler, politistationer etc. samt ved berigelseskriminalitet og politiske udtalelser, der kunne tolkes i retning af planer om væbnede kup. Der var visse omtaler og kritik af voldelige klipninger, men de er få i forhold til de øvrige omtalte. Det var kun humanister som Hal Koch og Poul Henningsen, der ytrede substantiel kritik af overgrebene mod tyskerpiger – og de to herrers tænksomme udtalelser var der ikke mange, der lyttede til i den lidenskabelige sommer 1945.

Årsagen er netop, som Warring skriver i anden sammenhæng, at »det danske samfund i vid udstrækning accepterede klipningerne« (s. 193). Det var simpelthen ikke muligt at kritisere modstandsbevægelsen i nævneværdig grad for klipningerne – folk var jo enige – så klipningerne har næppe spændt syndeligt meget ben for modstandsbevægelsens politiske muligheder. I forvejen var disse nok små, og dertil sørgede bevægelsen selv for på anden vis at tilintetgøre de resterende.

Denne lille anfægtelse af en af Warrings pointer understreger på den anden side en af bogens hovedpointer: At tyskerpigerne under besættelse og retsopgør i forhold til omverdenen fuldstændig var uden retsikkerhed i både juridisk forstand og i forhold til deres almindelige omdømme og status: De var skyldige, og de havde ingen rettigheder.

Grunden til, at tyskerpigerne står printet så stærkt i den almindelige histo-

riebevidsthed, er også, som Warring skriver, deres synlighed og lettilgængelighed som syndebukke for kollaborationen. Og senere passede de som hånd i handske med konsensusopfattelsen af besættelsestiden: En samlet befolkning (inkl. politikere og modstandsfolk) mod de få landsforrædere og tyskerne.

Bogen er illustreret og har et kort engelsk summary. Noteapparatet lader noget tilbage at ønske. Henvisningerne til arkivalier er meget kortfattede, ofte overdrevent summariske på en måde så det ikke fremgår, hvordan kilderne er blevet benyttet – selv i tilfælde hvor en sådan interesse hos læseren synes oplagt. Det er en skam og bliver et savn hos den læser, der har interesse i beslægtede eller parallelle emner.

Dette kan dog ikke anfægte, at det er en god bog, Anette Warring har skrevet. Det er ofte blevet sagt om besættelsestidshistorien, at den er den mest gennemforskede og -publicerede del af Danmarkshistorien – underforstået at 'nu må det snart være nok'. *Tyskerpiger* afstikker med sit valg af emne og sin kombination af problemstillinger – og sit afsæt i både politisk mentalitets- og kønshistorie – på mange måder kursen for en »moderne besættelsestidsafhandling«. Og det er ikke så lidt endda.

Niels Wium Olesen

Wilhelm Christmas-Møller: *Obersten og kommandøren. Efterretningstjeneste, sikkerhedspolitik og socialdemokrati 1945-1955*. (Gyldendal, 1995). 274 s., 268 kr.

Kort før sin død i maj 1995 udsendte lektor, dr.phil. Wilhelm Christmas-Møller denne bog, der er et vigtigt bidrag til en særlig side af dansk »administrationshistorie« efter 1945. Det er en bog præget af kyndighed, tolerant livssyn og gode stilistiske kvaliteter, egenskaber

der også karakteriserer disputatsen fra 1993, *Christmas Møller og Det konservative Folkeparti*.

Bogen er også præget af, at Christmas-Møller, der var reserveløjtnant, i 12 år fra 1956 var studentermedarbejder i Forsvarets Efterretningstjeneste (FET). Selv om han således først blev ansat efter bogens periode, fik han alligevel derved kendskab til organisationens tradition, opbygning og »ånd«, en viden han øser af uden at krænke sin tavshedspligt.

Bogens noget kryptiske overtitel dækker over, at fra FETs oprettelse i 1950 var oberst H.M. Lunding og kommandør P.A. Mørch henholdsvis chef og souschef. De havde begge lang erfaring i efterretningsarbejde: Lunding gjorde fra 1937 tjeneste i generalstabens efterretningssektion, og Mørch var fra 1935 leder af marinestabens efterretningssektion. Under krigen blev deres skæbner vidt forskellige, idet Mørch straks intensiverede efterretningsvirksomheden med hensyn til indsamling af oplysninger om tyske militære forhold, der gik videre til England, et arbejde han fortsatte fra 1943 med sæde i Stockholm. Lunding blev i 1943 taget af Gestapo, bragt til Tyskland og dødsdømt. Dødsdommen blev ikke fuldbyrdet; men Lunding levede til kapitulationen i et barsk fangenskab. For en væsentlig del var dommen støttet på papirer, som Mørch (mod alle security-regler!) havde efterladt i sit skrivebord i 1943, hvor de blev fundet af tyskerne; ikke de bedste forudsætninger for et fremtidigt samarbejde mellem de to officerer.

Efter 1945 fortsatte Mørch sin tjeneste som efterretningsmand. Han kunne støtte sig på bl.a. store dele af det efterretningsnet, modstandsbevægelsen havde opbygget, fortrinsvis rekrutteret fra konservative kredse. Lunding fik en specialtjeneste som Udenrigsministeriets forbindelsesofficer til de engelske

besættelsesstyrker i Slesvig og Holsten. I realiteten havde han en række efterretningsopgaver, når det gjaldt mindretallet i Slesvig, og det er således ikke helt rigtigt, når Christmas-Møller skriver, at han 1945-50 var uden for aktiv efterretningsvirksomhed. Han havde også fra før 1940 tæt kontakt med Hedtoft, var selv socialdemokrat og orienterede løbende Hedtoft om sydslesvigske sager i den periode, hvor sydslesvigpolitikken var det store politiske spørgsmål.

De to chefer er skildret præcist med rolig vurdering af deres stærke og svage sider. Men derefter har bogen slagside. Slagsiden manifesterer sig på den måde, at det overvejende er den del af E-tjenestens virksomhed, som Mørch styrede, der er hovedemnet, mens man spørger, om Lunding slet ikke lavede noget og slet ikke udviste noget initiativ. Om Lundings indsats er der imidlertid næppe noget stort kildemateriale, selv om E-tjenestens arkiv blev tilgængeligt. Hans udgivne erindringer siger ikke meget, og han var i det hele ikke tilbøjelig til at skrive, uden tvivl også fordi han af sikkerhedsgrunde var meget knap (hans tavshed gjaldt dog ikke forholdet til medarbejderne, når han ville eller ikke kunne lade være med at sige sin mening om deres arbejde!). Modsat var Mørch meget skrivende, og efter at være gået på pension har han skrevet åbenhjertigt om sin indsats for bevidst at nedfælde det for eftertiden og sikre sig en plads i denne del af historien, hvad han følte et stort behov for. Hans arkiv har Christmas-Møller benyttet flittigt, og han er ikke mindst af den grund i stand til at belyse E-tjenesten så nøje, som han er.

Det der herefter er hovedemnerne er: ombygningen af FCR (forsvarets centralradio), kontakten med andre landes efterretningsorganisationer og afdækning af de danske kommunisters virksomhed og organisation, dette sidste

bl.a. med henblik på at organisere et forberedt modstandsarbejde ved en russisk besættelse.

FCR, der i 1950'erne beskæftigede flere hundrede, havde til opgave at aflytte fremmede radiostationer og skibe, både civile og militære. Det lykkedes at dække Østersøområdet og, lidt senere, Grønlands »omegn«. Denne varslings-tjeneste, der også benyttede sig af fly, var umådelig effektiv og værdsat af Englands og USAs efterretningsvæsen. I øvrigt gik aflytningerne langt og kunne f.eks. også vedrøre de politiske forhold i Afrika.

Resultaterne af FCRs virksomhed var noget, man kunne handle med, når Mørch og hans medarbejdere ønskede hjælp fra andre landes tjenester. Udlægningen af disse forbindelser behandles også, navnlig de personelle, som i mange tilfælde havde deres rødder tilbage til modstandskampen. Forbindelserne af-dækkes, men der siges ikke meget om, hvad man hentede af oplysninger ad den vej.

Det tredje område, Mørch i særlig grad interesserede sig for, var bekæmpelsen af kommunisterne, eller rettere en afdækning af deres virksomhed. Her var hans resultater gode, selv om de også indebar belastende afsløringer: aflytning af den kommunistiske folketingsmand Alfred Jensens telefon er den mest kendte. Mørchs brug af private organisationer, der havde deres rod helt tilbage til KU før krigen, bringer vel ikke egentlig nyt om disse og dansk erhvervslivs støtte til dem, men for første gang fremlægges det i samlet fremstilling.

Undertitlens tredje element »socialdemokrati« er en behandling af efterretningstjenestens forhold til ledende kredse i Socialdemokratiet. Også her er der nyt om partiets forståelse for efterretningstjenestens arbejde; til gengæld kan man spørge, hvor meget det egentlig er

Socialdemokratiet som sådant, der er tale om. I meget høj grad er det vel Socialdemokratiet som det regerende parti, der er tale om. Forholdet havde næppe været anderledes med et andet statsbærende parti. Mørchs personlige aversioner mod enkelte konservative politikere ville nok ikke have ødelagt samarbejdet med regeringen, hvis den havde været borgerlig. At der var en stærk fælles interesse med Socialdemokratiet i engagementet mod kommunismen er selvfølgelig evident, men her synes Christmas-Møllers viden at være mere begrænset. Han synes at gøre det til et efterkrigsfænomen, mens Socialdemokratiets organisation mod kommunisterne (og nazisterne) går helt tilbage til begyndelsen af 1930'erne (oprettelsen i 1935 af HIPA, Hovedorganisationernes Informations- og Propaganda Afdeling). I 1941 måtte man efter tysk pres ophæve den formelle centrale organisation; men man fortsatte de talrige socialdemokratiske klubber på arbejdspladser og i fagforeninger, og vinteren 1944-45 dannede man i stilhed AIC (Arbejderbevægelsens Informations Central), der også blev en landsomfattende organisation med mange hundrede lokale meddelere; men absolut ikke nogen hemmelig organisation, selv om man nok ikke talte meget om, at man også havde »meddelere« inden for de fleste betydende kommunistiske organisationer, og selv om der også blev udvekslet nogle oplysninger med efterretningstjenesten. I øvrigt havde Lunding allerede på et tidligt tidspunkt kontakter inden for AIC, bl.a. før krigen HIPAs sekretær Otto Jensen, der blev folketingsmand, men døde ung i 1941, og den senere arbejds- og social- og boligminister Kaj Bundvad. Lunding var ikke så fremmed over for livet uden for rytteriet, som Mørch i sine notater lader indtrykket være.

Selv om store dele af bogen baserer

sig på Mørchs papirer og derfor især samler sig om hans indsats, rummer den også meget om E-tjeneste mere alment. Dette er dog især dels, hvad der er skrevet om forholdene i andre lande, dels Christmas-Møllers ræsonnementer og formodninger om danske forhold. Det, der stilles op som et af målene, at vise E-tjenestens eller dens virksomheds indflydelse på den almindelige sikkerhedspolitik, bliver dog ikke nået bortset fra enkelte konkrete og mindre elementer; her tier kilderne, eller også er der i Danmark ikke tale om nogen egentlig påvirkning. Uanset dette står dog fast, at bogen er væsentlig for de nærmeste efterkrigsår.

Vagn Dybdahl

Flemming Mikkelsen: *Radikaliseringen af de offentlige ansatte i Danmark*. (SFAH skriftserie nr. 31). (Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, 1994). 202 s., 195 kr.

Et af de mest tydelige træk ved efterkrigstidens arbejdsmarked i Skandinavien er den voldsomme vækst i antallet af offentlige ansatte. Næsten lige så tydelig i de seneste årtier er den stadigt voksende både politiske og fagpolitiske radikalisering blandt netop den gruppe, der tidligere var kendt for en loyal, næsten konservativ embedsmandsånd. Denne sidstnævnte udvikling i Danmark er emnet for Flemming Mikkelsens bog, der i følge forfatteren behandler et spørgsmål, som opstod i forbindelse med arbejdet med hans disputats *Arbejdskonflikter i Skandinavien 1848-1980* (1992). Som vanligt for Mikkelsens statsvidenskabelige og sociologiske afhandlinger er der solid statistisk dokumentation bag de resultater, han fremlægger.

Velfærdsstatens opbygning var igangsætteren bag den beskrevne udvik-

ling. Det stigende antal offentligt ansatte forandrede naturligvis disses interesser og ikke mindst deres mulighed for at realisere de fagpolitiske mål. Men udgangspunktet var, at de offentligt ansatte i bund og grund ikke var accepteret som selvstændige aktører på arbejdsmarkedet. Hverken af arbejdsgiverne eller af de øvrige lønmodtagere. Kampen for at tilkæmpe sig status på lige fod med det øvrige arbejdsmarked stod derfor øverst på listen. Midlet til at nå dette mål var en radikalisering af kommunikationsmetoderne ved at anvende strejker, arbejd-efter-reglerne-aktioner og andre traditionelle arbejdsmarkedspolitiske tiltag.

I bogen benyttes postarbejdere, EDB-folk, lærere og hospitalsarbejdere som *casestudies*. Disse områder har været mere markante i radikaliseringsprocessen end gennemsnitligt blandt offentligt ansatte og kan således ikke bruges som repræsentative i enhver henseende, men i kraft af at tydeliggøre nogle tendenser er det muligt for Mikkelsen herigennem at af- og bekræfte nogle hypoteser, han har stillet. Interessant er det ikke mindst, at en såkaldt »proletariserings-tese« – at radikaliseringen skulle skyldes forringelse af arbejdsforholdene og tab af kontrol med arbejdsprocessen – kan dementeres.

Mikkelsen finder snarere, at de historiske, politiske og organisatoriske forklaringer og herunder ikke mindst den stigende organisering giver svarene. Det almindelige opbrud i normer og autoritetsopfattelser, ungdomsoprøret samt fra ca. 1970 den stigende tendens til, at almindelige mennesker var aktive i selvforvaltende græsrodsbevægelser, gjorde også, at overhovedet *tanken* om, at offentligt ansatte aktionerede fagpolitisk, slog igennem.

Fra starten af 1980'erne falder konfliktaktiviteten blandt offentligt ansatte, hvilket Mikkelsen ser som et tegn på, at